

A vend irodalom főirányai^{a)}

A MA MINDÖSSZE kereken 70 ezer lelket számláló vendiség irodalma mintegy 300 éves multra tekint vissza, tehát a reformáció elterjedésével indult meg. A kezdet legfőbb akadályaként a fejletlen népi nyelv volt, de a vend irodalom megalapítói szerencsésen áthidalták ezt a nehézséget.

A vend nyelv a délszláv nyelvek csoportjába tartozik, s a leglátványosabb hangzású szláv nyelv. Legközelebbi rokona a szlovénnek, de attól ezeréves elzárkózottsága következtében eltérően alakult és részben önálló nyelvvé fejlődött. Így egyrészt sok ősrégi szót sikerült megőriznie, másrészt kevés német és horvát hatáson kívül a magyar szavak sokaságában bővelkedik. A magyarból származik az állami és egyházi életre vonatkozó kifejezések nagy százaléka, mint az *orszacski gyűlés* (országgyűlés), *szolgabíróv*, *vármegya*, *bírság*, *váras*, *tanács*, *tanácsnik*, *esperes*, *remeta*, *áldüvati* (áldozni), *valüvati* (vallatni), *histvo* (házasság) stb. kifejezések. A latin szavak pedig a magyarországi latinságra jellemző köntösben jelennek meg a vend nyelvben, mint pl. *plébánus*, *patronus*, *templom* stb. A hadsereg körébe tartozó fogalmak kifejezései közül megvan a *sereg*, *kátóna*, *harcüvati* (harcolni), *pajzs*, *sisak*, *kepenyeg*, *opróda* (apród) stb. A lótenyésztés és lófogat terminológiája itt is, mint mindenütt a környező szláv népeknél, szintén erősen magyar színezetű. Így magyar a *kocsüj* (kocsi), *kocsis*, *rudas*, *hám*, *keh*, *kontár* (kantár) stb. kifejezés. Az öltözködés köréből a *bársun*, *gomb*, *szára*, a mértékegységek nevei közül a *mertük* (mérték), *pinta* (pint), *máza* stb. szavakat említjük meg, de egyéb kifejezések, mint pl. *kincs*, *haszek* (haszon), *gyüngy* (gyöngy), *péllda*, *fajta*, *jezero* (ezer), *sárkan* stb. is bőségesen található. Különösen feltűnő a sok magyar eredetű ige, mint pl. *bántüvati* (bántani), *dicsiti* (dicsérni), *kebzüvati* (képzelni) és a rengeteg magyar eredetű melléknév, mint pl. *orjás*.

^{a)}Tanulmányom a vend irodalomnak eddig egyetlen magyar nyelvű áttekintése. A vend irodalom bibliográfiája megtalálható: Melich János: *A hazai vend nyelvű irodalom bibliográfiája*, Magyar Könyvszemle, Bp., 1902. — *Újabb adatok a hazai vend nyelvű irodalom bibliográfiájához*, Magyar Könyvszemle, Bp., 1908. — *Vendszka bibliográfia*, Domovina, Bp., 1921—22.

betezszen (beteg), sántavi (sánta), csalárén (csalárd), csonkav (csonka) stb.

Egyéb tekintetben is nagyon sok a vend nyelvben a magyar hatás. Különösen szemünkbe tűnik ez akkor, ha megvizsgáljuk a vend és a szlovén nyelv eltéréseit. Csak a legfontosabb különbségeket jelöljük meg e helyen, amelyek a következők:

1. A vend nyelv hangsúlya és hanglejtése egészen magyaros, s emiatt a vend ember a multban nehezen értette a délszláv nyelveket.

2. Feltűnő a vend nyelvben a kemény szláv mássalhangzók lágyítása és nagy hanggazdasága a szlovénnel szemben. Főkép a délszláv és így a szlovén nyelvből is általában hiányzó ö és ű hangok sokasága, valamint a kettős diftongusoknak, kivált az ei és ou hangoknak kedvelése ad elütő szint a vend nyelvnek.

3. A vend nyelv eltérően a délszláv nyelvektől, ékezi a magánhangzókat, kettőzi a megfelelő mássalhangzókat, általában egészen magyar a helyesírása.

4. Különleges alaktani és mondattani jellegzetességek, vonzati és szórendi sajátosságok és a legkülönfélébb hangváltozások miatt is nagyban különbözik a szlovén nyelvtől.

Eme különbségek miatt és az ezeréves magyar kapcsolatok következtében a vend irodalom merőben más utakon járt, mint a szlovén irodalom. Az irodalmi élet aránylag késői kialakulásának legfőbb oka az volt, hogy még ez a kis vend nyelv is egészen a legújabb időkig tiz nyelvjárásra oszlott. A nyelvjárásokat általában három csoportba sorolhatjuk: 1. A sok ősi elemet megőrzött felső nyelvjárások a *bojmécke*, *bákarje* és a *goricsánec* Felsőlendva vidékén. 2. A kevesebb eredetiséggel rendelkező középső nyelvjárások, a *ravenci* és *ledavscsarje* Muraszombat környékén. 3. A leg gazdagabbak és a legváltozatosabbak azonban a leginkább magyar hatás alatt álló alsó nyelvjárások, a *dolenci*, *marki*, *rekaske*, *mörccsarje* és *várasanci* Belatinc tájékán. Az utóbbiak hozták létre a legszebb vend népdalokat és népballadákat.

A nyelvjárásbeli különbségekből alkottak egységes irodalmi nyelvet a vend irodalom hőslélekű megalapítói. Ennek az irodalomnak egészen a XX. század elejéig fő jellemvonásai voltak a következők:

1. Az irodalom művelőinek túlnyomóan nagy százaléka egyházi férfiú, vagy tanító, mégpedig kezdetben evangélikus, később párhuzamosan evangélikus és katolikus részről.

2. A vend irodalom tárgya csaknem teljes egészében egyházi és iskolai jellegű. Ima- és énekeskönyvek, zsoltárok, ó- és újszövetségi fordítások, bibliai történetek, szentbeszéddek váltogatják egymást sűrűn az ábécés- és nyelvtani könyvekkel.

3. Az irodalom termékei csak nagyon kis százalékban eredeti alkotások, míg legnagyobb részük fordítás latinból, görögből, németből, de főképpen magyarból és sohasem szláv nyelvekből.

4. Az írók mindmáig megőrizték a magyaros helyesírást, s erről az útról csak a XX. század elején tért le egy kisebb vend írócsoport, mely a szlovén propaganda következtében áttért a Gáj-

féle helyesírásra és hozzáfogott a vend nyelv szlovén irányú megújításához.

5. A vend származású írók gyakran megszólaltak magyar nyelven is, magyar származású emberek pedig sok esetben a legtermékenyebb vend írókká lettek.

6. A vend könyveket kezdetben Halleban, később nagyrészt Sopronban, Szentgotthárdon, Szombathelyen, Kőszegen, Budán és Egerben nyomtatták, a XIX. század végétől kezdve Körmenden, Muraszombatban és Alsólendván is; a szlovén irányzatú kiadványokat gyakran a határon túl, főként Radkersburgban (Regedén).

Az első ismert vend nyelvemlék 1643-ra vezethető vissza és a *mártonhelyi oklevél* nevet viseli. Tehát a vend irodalom 300 éves multra tekint vissza. Sajnos az első emlék nem maradt ránk, csak azt tudjuk róla, hogy bérbeadási szerződés volt, Jurka Ferenc fiai és a mártonhelyi céhmesterek, illetőleg a mártonhelyi egyházközség között az egyház szőlőhegyével kapcsolatban. A XVIII. század elején azonban már mind több vend könyv kezd feltűnni. Nevesebb írói egyéniségek is megjelennek, úgyhogy ettől az időtől kezdve napjainkig megkíséreljük a vend irodalom történetét az alábbi fejezetekben vázolni.

A VEND IRODALOM első emlékei evangélikus részről indulnak meg. Az első ismert vend könyv vég helyi *Temlin Ferenc* munkája, a *Győrszki katekizmus* (Győri katekizmus), amely 1715-ben jelent meg Halleban. A munka azonban, amely magyarról való fordítás, nem maradt ránk.

Tíz év múltán, 1725-ben, szintén Halleban jelent meg ismeretlen szerzőtől az *Abecedarium Szlowenszko* (Vend ábécéskönyv), melynek egyetlen ismert kiadását a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Ábécés táblákon kívül evangélikusok számára írt vallásos fejezeteket, néhány imát és három zsoltárt tartalmaz. Helyesírása az egykorú magyar helyesírás.

Az első nagyobb jelentőségű irodalmi munka *Szever Mihály* vaslaki, majd nemescsói tanító fordítása részint magyarból, részint németből: a laibachi könyvtárban őrzött *Réd zveličánsztva* (Az üdülőzés rendje). E mű, amely 1747-ben jelent meg Halleban. szentírásból vett fejezeteken kívül néhány imát és éneket tartalmaz. Recitatív ritmusa és rímkészsége már figyelemreméltó. Helyesírása szintén az egykorú magyar helyesírással egyezik meg. A magánhangzók ékeztése, a mássalhangzók kettőzése és a jelölési mód (szláv č = cs, ts, cf, ž = f, c = tz, cz, s = fz, z stb.) a vend irodalom későbbi termékeinek is jellemzője, melyeket Küzmics István és Küzmics Miklós (a ž = 's, az ou = ó és èi = é bevezetésével, az eo helyett az ő, az eu helyett ű általánosabb használatával) egészítették ki. Bár Szever nyelve tele van magyar kifejezésekkel (példa, tanács, ország, város stb.), ő, mint ügyes nyelvész, maga is alkotott szavakat a vend nyelv törvényeinek megfelelően.

A XVIII. század második felében két hatalmas írói egyéniség lép fel: az evangélikus Küzmics István és a katolikus Küzmics Miklós akik a vend irodalom igazi megalapítói.

Küzmics István (Sűrűháza, 1723 — Surd, 1779), mint a vasmegeyi Nemescsó tanítója kezdte meg működését ábécés-, ima- és énekeskönyvek kiadásával, majd a somogy megyei Surdra költözött, ahol hosszú időn át a lelkészi teendőket látta el. Surd környékén ugyanis 1719-ben néhány ezer evangélikus vend telepedett le, mint a liszói Nádasdy-birtok mezőgazdasági munkásai, s itt tizenegy falut népesített be. Ettől az időtől kezdve nagyon korai elmagyarosodásukig (1862-ben már senki sem tud vendül) vend lelkészeket kaptak. Itt élt Küzmics, az első, aki igen sokat törődött a még darabos és kevésbé hajlékony vend nyelvvel, amelyet addig csiszolt, míg alkalmas lett terjedelmesebb irodalmi munkákra is.

Két főművét tartjuk számon. A *Vöre krsztcsánszke krátki návuk* (A keresztény hit rövid tanítása, Halle, 1754) a szentírás alapján fejti ki az evangélikus hit elemeit, a hitbeli tudatlanság és babonák megátlására, a *Nouvi Zákon, ali Testamentom Goszpodna Nasega Jezusa Krisztusa* (Újszövetség, vagy a Mi Urunk Jézus Krisztus testamentoma, Halle, 1771) pedig görögből fordított hatalmas terjedelmű munka, amelyhez Torkos József soproni magyar lelkész írt előszót és amely a vasmegeyi nemesek költségén jelent meg. Küzmics kitűnő nyelvérzékének köszönhető, hogy a lelki élet kifejezéseit tisztán és érthetően le tudta fordítani szembetűnő nyelvújító készségével és magyar szavak bőséges felhasználásával. Sok szava eredetét azonban nehéz kikutatni, ezek valószínűleg megvoltak az élőbeszédben. Utóbbi munkája nagyon sok kiadást ért meg (a legutolsó kiadás 1928-ból való). Népszerűségének forrása az, hogy stílusa a mai élőbeszédhez is közel áll.

Küzmics kezdte meg annak az énekeskönyvnek az anyagát is összegyűjteni, amit később Bakos és Barla folytattak és amelyet végső formába Kardos öntött. Tudomásunk van arról, hogy aratási verseket is írt, de ezekből semmi sem maradt ránk. Magyar nyelvű aritmetikáját azonban sokat emlegetik.

Küzmics Miklós (Alsócsalogány, 1737 — Felsőszentbenedek, 1804) az első és legnagyobb katolikus vend író. Amidón Mária Terézia 1777-ben megalapítja a szombathelyi püspökséget, ami által az összes katolikus vendek egy egyházmegyében egyesültek (Szent László óta u. i. a zalai vend plébániák a zágrábi püspökséghez tartoztak), fellendül a katolikus vend irodalom. Szombathely első püspökének, Szily Jánosnak ösztönzésére, erkölcsi és anyagi támogatására fog hozzá Küzmics Miklós felsőszentbenedeki plébános ábécés- és imakönyvek, katekizmusok és bibliai történetek kiadásához, nyelvi szempontból azon az uton haladva, amelyet Küzmics István jelölt ki. A ragokat és a képzőket azonban még elődjénél is helyesebben használja, ha verselési készsége gyengébb is. Még elődjénél is több magyar szót vett át (pl. szomár, kasteo, tanács, engedüvao), sokszor a vend szavak helyett is az árnyalati különbségeknek megfelelőbb magyar kifejezéseket használja. Mint nyelvújító, a Szever—Küzmics István—Küzmics Miklós triász tagja.

Legnépszerűbb műve a *Szvéti Evangyeliomi* (Szent evangéliumok, Sopron, 1780), amelyet a római katolikus vallás naptára szerint állított össze minden vasárnapra. Megjelenésének azért volt

nagy jelentősége, mert ezideig a papoknak a templomban rögtönözve kellett fordítaniok az evangéliumot. Művét nagyon sokszor kiadták, egyideig Szily utódjának, gróf Herzán Ferenc püspöknek költségén (a legutolsó kiadás 1920-ból való). Nevezetesebb művei még: *Krátka summa velikoga katekizmus* (A nagy katekizmus rövid összegezése, Sopron, 1780), *Sztároga i Nouvoga Testamentomaszvete historie* (Az ó- és újszövetség szent történetei, Sopron, 1780), *Betezsmín i mirajoucsim* (Betegeknek és haldoklóknak, Sopron, 1783). Utóbbi munkája mindmáig használatos és eddig 24 kiadást ért el.

Átdolgozta a vend ábécéskönyvet is *Szlovenszki Szilabikár* (Vend silabizálókönyv, Sopron, 1780) címen, majd kiadta az *Abc knjizsica* (Ábécéskönyv, Buda, 1790) c. munkáját, hogy a katolikus elemi iskolákat is ellássa tankönyvekkel. Szilyvel való levelezéseiből fenmaradt emlékek azt bizonyítják, hogy katolikus énekeskönyv kiadását is tervbevette.

Küzmic Miklós munkássága nagyon széles teret ölelt fel. El látta a katolikus vendeket egyidőre a legszükségesebb egyházi és iskolai könyvekkel, úgyhogy a katolikus vend irodalom utána egyideig el is hallgatott. Csak egy hiánynak a pótlását hagyta utódaira, a katolikus vend énekeskönyv összeállítását.

Az evangélikus vend énekeskönyv anyagát — mint már említettük — Küzmic István kezdte gyűjteni. Ezt a gyűjtőmunkát folytatták utódai.

1. *Bakos Mihály* (Sal, ? — Surd, 1803) Küzmic István utódja volt Surdon. Mint az egyházi énekek nagy jelentőségének felismerője, itt folytatta az eddig összegyűjtött anyag formai csiszolását, valamint a további gyűjtőmunkát, melynek eredménye *Nouvi Gráduál* (Új gráduál, Sopron, 1789) c. kötete lett.

2. Bakos gyűjteménye azonban még mindig hiányos volt, úgyhogy *Barla Mihály* (Muraszombat, 1778 — Kővágóórs, 1824) kővágóórsi lelkész Kiss János evangélikus szuperintendens buzdítására átdolgozta ezt a munkát és *Krszcsánszke Növe Peszmené Knige* (Új keresztény énekeskönyv, Sopron, 1823) címen kiadta. Kiss János egyébként olyan indítást adott az evangélikus vend irodalomnak, amilyent Szily a katolikusnak. Magyar egyházi férfiak támogatásával lendül fel tehát a vend irodalom, ahogyan magyar kezdeményezésre indult meg az erdélyi oláhok irodalma, s magyar földön lombosodott ki a szerb irodalmi élet is. Barla Kiss János verses- és énekeskönyvét is lefordította az iskolás gyermekek használatára. *Versuske i molitvene knizsice* (Verses- és énekeskönyvecske, Sopron, 1820) címen. Egész életművét a tántoríthatatlan magyar érzés irányította. A mult egyik legműveltebb vend egyházi férfit tiszteljük benne. Magyar nyelvű munkája (Isteni kötél az emberek kezében) is megbecsülésre méltó.

3. Bakos és Barla munkáját *Szijártó István* (? , 1765 — Domonkosfa, 1833) battyándi tanító, majd domonkosfai lelkész egészítette ki a *Mrtvecsne peszmi* (Halotti énekek, Szombathely, 1796) kiadásával, amelyek a vend néplélekhez oly annyira hozzáfőrtak. Másik nevezetes munkája a *Molítvi* (Imádságok, Sopron, 1797).

4. A további utódok imakönyvek, szentbeszéddek és bibliai történetek kiadásával gyarapították a vendiség lelki kultúrájának emelésére szolgáló könyvek sorozatát. *Czipott György* (Kisszombat, 1794 — Órihodos, 1834) körmendi, majd órihodosi lelkész *Dühovni Áldovi* (Lelki áldások, Szombathely, 1829) c. imakönyve mindmáig fennmaradt és anyagát többször kibővítették. Fia, *Czipott Rezső*, a kiváló szónok, szentbeszéddekét hagyott hátra.

5. Hasonlóképpen tekintélyes munkát végzett *Terplán Sándor* (Alsószentbenedek, 1816 — Battyánd, 1858) battyándi lelkész. Ő használta először a Küzmics—Bakos—Barla—Kardos-féle énekeskönyvet. *Zsoltárszke knige* (Zsoltárkönyv, Sopron, 1848) c. munkája egyike a legtisztább és legfolyékonyabb nyelven írt vend könyveknek. Nagy népszerűséget aratott a gyermekek számára kiadott. *Dvakrať pétdeszét i dve biblinszke histórie* (Kétszer ötvenkét könyve is. Ábécéskönyvét pedig a legújabb időkig használták az iskolában.

Ebben az időben készült egy ismeretlen szerzőnek kézírásban megtalált munkája, amely az első olyan jellegű dolgozat, amely a vend nép multjának megismerését célozza, a *Sztarine zselezni i szalajszki szlovenov* (A vasi és zalai vendek régiségei). A vallási harcokkal és a törökök dúlásával foglalkozik. Élénk nyelvezete miatt is figyelmet érdemel.

Hasonlóképpen ismeretlen még a XVII—XVIII századból egy pár ábécéskönyv szerzője is: *Szlovenszki abecedár* (Vend ábécéskönyv, Pozsony, 1786), *Novi abecedár* (Új ábécéskönyv, Sopron, 1820) és *Abecedár* (Ábécéskönyv, Varasd, 1829).

A XIX. SZÁZADBAN lépett fel a vend irodalom legkiemelkedőbb alakja, *Kardos János* (Újtölgyes, 1801— Órihodos, 1875) szepetneki, majd órihodosi lelkész. Magyar volt, magyarul tanult, magyar faluban működött és magyar szívvvel dolgozott annyit, hogy benne tiszteljük a legtermékenyebb vend író, aki mindenféle könyvekkel megajándékozta a vend népet. Az ő szerepe mutatja a legszembetűnőbben a magyar és vend irodalom mindenkori szoros kapcsolatát.

Mint már említettük, nála nyert végleges formát a Küzmics István által megkezdett énekeskönyv *Krsztsánszke cerkevne peszmi* (Keresztény egyházi énekek, Kőszeg, 1848) címen. Nagyon sok egyházi tárgyú műve közül megemlíti a következőket: *Krátki Návuk Krsztsánsztva* (A kereszténység rövid tanítása, Pest, 1837), *Mála Biblinszke História* (Kis bibliai történet, Pest, 1840), *Pobo'zne molitvi* (Ájtatos imák, Pest, 1851), stb.

Magyarból egész sor ábécés és énekes iskolai könyvet fordított le az állam kívánságára és az állam költségén. Iskolai alapvető jellegű művei: *Návod na vognszki jezík* (Bevezetés a magyar nyelvbe, Buda, 1872) és *Návod vu szlovenszke ABC-szke i zacsetne knige za vucsítele* (Bevezetés a vend ábécés és kezdőkönyvekbe tanítók számára, Buda, 1873).

Páratlan alkotása Arany János Toldijának fordítása: *Arany Jánosa Toldi i Toldia Vécsar*, amely — sajnos — kéziratban maradt, mígnem halála után 45 évvel, 1920-ban Budapesten kiadták. A vend nyelv soha nem zengett oly ragyogóan, mint a Toldi verszakaiban. A ritmus feltűnő lüktetése, a rímek gyönyörű összecsengése azt a hatást keltik, mintha a fordítás eredeti munka volna. Itt látszik meg leginkább, hogy Kardos született költő. Kár, hogy eredeti munkát nem alkotott, s idejét egészen igénybevétték a fordítások. Sok költői remekművet fordított le Vörösmartytól és Petőfi-től is.

Kardost joggal nevezik a vendek Kazinczyjának. Mint nyelvész ugyanis a régi hagyományok útján haladva olyan magasra emelte a nyelvet, hogy az tudományos és szépirodalmi munkára egyaránt alkalmassá vált. A vend nyelvbe átemelt magyar szavak bőségét még tovább gazdagítva (pl. zálog, gyám, bika, címer, muzsikás, rózsa, pajdás,) is nagy érdemeket szerzett.

Hagyatékában találtak egy kis füzetecskét is, amely *Sztarisinsztvo i zvacinsztvo* (Násznagyság és vendéghívás) címet visel. Szentgotthárdon adták ki, 1898-ban. Ezekben ismert vend népszokásokat mutat be és vend népdalokat gyűjt össze ismert magyar dalok nótájára.

Kardos után a vend irodalom iránya már nem oly töretlenül egyenes. Egyrészt az egyházi irány mellett megjelennek a világi irányzat képviselői is, másrészt feltűnnek az első írók, akik bár halvány módon tapogatózva, de mégis bizonyos kapcsolatokat igyekeznek keresni a Gáj-féle helyesírási mozgalommal.

Kossits József (Belatinc vagy Bagonya, 1788 — Felsőszölnök, 1867) felsőszölnöki plébános az első világi irányzatú vend író. Nagyon képzett elme, aki Csaplovits számára is sok vend néprajzi anyagot szolgáltatott. A vendség multjával foglalkozva adta ki *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Murov i Rábov* (Művelt vend férfi és nő a Mura és Rába között, Körmend, 1846) c. munkáját, amelyben nem igen törődik a hagyományos vend irodalmi nyelvvel, s ez sokat ront stílusa erején. Új nyelvet akart teremteni, de a Küzmicsek színvonalát sem érte el. Pályája kezdetén még a magyar nyelv nagy védője volt az első vend nyelven írt magyar nyelvtanban, a *Krátki Návuk Vogrszkoga Jezika*-ban (A magyar nyelv rövid tanítása, Szombathely, 1833), amelyben a vendek számára a magyar nyelvet nélkülözhetetlennek tartja, sőt magyar nyelvű tudományos cikkeket is írt magyar szaklapokban. *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (A magyar királyság története, Szombathely, 1848) c. munkájában azonban már udvariatlan hangon szól a magyarokról.

Augusztich Imre (Murapetróc, 1837 — Budapest, 1879) az első pályája szerint is világi vend író, aki 15 évig működött Budapesten, mint a parlament gyorsírója. Itt adta ki 1875—1879 között az első vend nyelvű ujságot, a *Prijátel*-t (Barát), melyben lelkesen küzdött a vend közművelődés ügyéért. Szépirodalommal magyar nyelven is foglalkozott. Jelentősebb műve a *Prirodopisz* (Természetráajz, Budapest, 1877) és a *Návuk vogrszkoga jezika za zacsétnika* (A magyar nyelv tanítása kezdők részére, Budapest, 1876).

A stájeri szlovén kapcsolatokat leginkább *Borovnyák József* (Felsőszentbenedek, 1826 — Vashidegkút, 1909) vashidegkúti plébános kereste. Ő ismét foglalkozott egyházi jellegű fordításokkal is. Kiadta Küzmics Miklós műveit, és maga is írt imakönyvet *Szvéti angel csuvár* (Szent őrangyal, Radkersburg, 1875) címen. Segített Pusztainak is énekeskönyve összeállításában.

Kossits és Borovnyák kezdeti szlovén hajlamaival szemben, mind katolikus, mind evangélikus részről egy izzig-vérig magyar szellemű írógárda foglalt állást. Erősen hazafias szellem fűtötte *Pusztai József* (Tiborfa, 1874 — Alsószőlnök, 1930) mártonhelyi tanítót, aki a leggyönyörűbb katolikus énekekkel teli *Krszcsánszko katolicsanszke cerkevne peszmi* (Keresztény katolikus egyházi énekek, Budapest, 1893) c. munkájával pótolta a Küzmics Miklós óta óhajtott katolikus vend énekeskönyv hiányát. Műve bevezetésében emelt hangon védi a vend irodalom magyar irányzatát. Ő szerkeszt először a vendek számára naptárt is *Dober pajdás* (Jó pajtás, Szentgotthárd, 1899—1901) címen.

Széleskörű munkásságot fejtett ki *Luthár Pál* (Tótkeresztúr, 1839 — Szentgotthárd, 1919) zsidahaegi tanító, majd járásbíróági tolmács is. Írói hajlamait a Dober pajdás naptár hasábjain elégitette ki, imái azonban csak kézírásban maradtak fenn. Főműve *Dvanájszet glávni punktumov te evangelicsanszke vere* (Az evangélikus vallás 12 pontja. Balassagyarmat, 1900).

A századforduló említésreméltó könyvszerzői még *Kollár Péter*, *Stevanecz Antal* és *Luthár Miklós*.

A XX. SZÁZAD ELEJÉN egycsapásra és nagy hévvel megindult a vend ujságírás, s az egyes orgánumok köré csoportosultak a szétvált vend irodalom különféle irányai. A fordítások ebben az időben már háttérbe szorultak, s az írók jobbra eredeti alkotásokkal léptek fel. A főcél a vend irodalom modernné való fejlesztése volt. Ezzel kapcsolatban, főként a vend írásmód tekintetében, elvi jelentőségű küzdelem indult meg, amely két táborra szakította a vendiséget: a nagyobbik párt híven ragaszkodott a vend irodalom magyar hagyományaihoz, a kisebbik párt azonban áttért a szlovén helyesírásra. A vita pedig mindjobban politikai síkra terelődött, s az utóbbi irányzat hívei lassan lélekben is elszakadtak a magyarságtól.

1. *A Novine köre*. A vend irodalom és művelődés fellendítésének hívei nagyrészt jószándékú lélekkel *Ivanóczy (Kodela) Ferenc* (Alsószentbenedek, 1857 — Csendlak, 1913) csendlaki esperes köré csoportosultak, s 1904-ben megindították hitbuzgalmi lapjukat *Nev-tepeno proprijéta Blazsena Devicza Marija, zmozsna Goszpa vogrszka* (Szeplőtelenül fogantatott Boldogságos Szűz Mária, a magyarok Nagyasszonya) címen, amely 1914-től kezdve *Marijin list* (Mária lap) nevet vett fel, s minden évben naptárt mellékel *Kalendar Szrca Jezusovoga* (Jézus Szíve Naptár) címen. A lap helyesírása kezdetben magyar volt, tartalma pedig tisztán vallásos jellegű, a világháború közepén azonban áttért a szlovén helyesírásra és a kalendárium vallásos jellegéből is mind inkább vesztett. Nagy kár, hogy kedves

ifjúsági lapjuk, az 1932-ben megindult *Marijikin ogracek* (Mária kertecskéje) is természetesen szlovén helyesírást követett.

A naptár volt hivatva kezdetben a vend műveltség felkarolására. Kétségtelen, hogy nagyon sok adatot gyűjtött össze a vend nép multjából, sok népszokást, népmondát, népdalt jegyzett le, főképp *Kühár István* munkássága folytán, sőt eredeti írói tehetségeknek is adott helyet, köztük *Basa József* (Mirosláv) költőnek. De lelkesége, szelleme már nagyon távol állt a vend hagyományoktól és egészen szlovén irányban tolódott el, úgy hogy munkatársai egy részét is elvesztette.

Akik megmaradtak a szlovén irányzat mellett, a kalendáriumon kívül főként az 1913-ban megindult *Novine* (Ujság) c. lap köré csoportosultak. Ez a lap is magyar helyesírással és vallásos tartalommal indult meg. Szombathelyen adták ki gróf Mikes János püspök pártfogása mellett, s a korrigálást maga a püspöki titkár, *Rogács Ferenc* (szül. Csendlak, 1882), a lap buzgó munkatársa végezte. De nagyon hamar áttért a szlovén helyesírással és vallásos jellegét elhagyva politikai vágányokra tévedt. Főszerkesztője idősebb *Klekl József* (szül. Véghely, 1874) cserföldi plébános volt, egyben a szlovén nyelvi irányzat vezéralakja. A főmunkatársak *Basa Iván* bagoynyai, *ifjabb Klekl József* nagydolányi és *Jerics Iván* bántornyai plébánosok, majd a jugoszláv időkben *Novák Vilmos*, *Maucsec József* és *Kolenc Ferenc* tanárok, *Zelkó Iván*, *Lejkó István* káplánok és *Bajlec Ferenc* ügyvéd voltak. Az utóbbiak azonban már valamenynyien a szlovén egyetemek mozgósítottjai, nyelvük is tiszta szlovén, úgy hogy a vend irodalom történetébe tulajdonképpen bele sem tartoznak. Közülük a szlovén írás propagálása tekintetében a legnagyobb munkát *Basa Iván* végezte, míg tudományos szempontból kétségtelenül *Novák Vilmos* és irodalomtörténeti munkássága emelendő ki.

A *Novine* körének írói már nem ékezték a szavakat, pedig szláv nyelvészek megállapítása szerint is szükséges a vendben az ékezés, mert nélküle nem nyerünk tiszta képet a tényleg ejtett hangokról. Elsikkasztották a vend nyelv gazdag magánhangzóit, főként az ő és ú hangokat, kiüldözték az ou és ei kettőshangzókat, nagyon sok hangváltozást nem ismertek el, a rengeteg magyar eredetű kifejezés helyett szlovén szavakat vettek át, amelyeket már át sem alakítottak a vend nyelv törvényei szerint. A nyelvi elszakadás pedig mindinkább a lelki elváláshoz vezetett, úgyhogy a lapot 1941-ben, a Muravidék felszabadulása alkalmával be is kellett szüntetni. Irógárdája széteszlott.

A *Novine* kör kiadványai nagyon szívesen hozták a tudományos alapon álló *Pável Ágoston* (szül. Vashidegkút, 1886) szombathelyi tanár cikkeit, mert ezeknek a cikkeknek a tartalmát bele tudták illeszteni programjukba. *Pável* főként mint nyelvész szerzett érdemeket, vend nyelvtana megjelenését azonban a szlovén nyelvi kölcsönzések késleltetik.

A jugoszláv idők sok-sok napi- és hetilapja egészen a vend irodalom történetén kívül álló jelenségek.

2. A *Düsevní liszt köre*. Vallásos alapokon indult meg az evangélikusok orgánuma a *Düsevní liszt* (Lelki lap) is 1923-ban, s vallásos jellegét mindvégig megőrizte. Íróik helyesírásukban és nyelvükben is kitartottak az ősi vend hagyományok mellett, szellemükben pedig a törhetetlen magyarságot képviselték. Ennek az iránynak a vezéralakja a nagy tiszteletben álló *Fliszár János* (szül. Salamon, 1856) muraszombati tanító volt, aki eredeti költeményeivel, magyar költői remekművek (főleg Petőfi és Arany) és regényirodalmi jelességek (főleg Jókai és Mikszáth) bőséges fordításával tette naggyá nevét. Életének főműve a *Vogrszki-vendiski récsnik i vendiski-vogrszki récsnik* (Magyar-vend és vend-magyar szótár, Budapest, 1922). Ez az első, egyetlen szótár, amely a vend nyelv szavait nagyobb teljességben magában foglalja. Fliszár mintegy 50.000 szót gyűjtött össze a néppel való közvetlen érintkezésben. Eredeti szógyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Munkatársa volt *Luthár Ádám* battyándi lelkész és *Kováts István* muraszombati esperes. Az ő irányzatuk mentette át a vend nyelv és irodalom ősi hagyományait napjainkra.

A húszas években *Evangelicsanszki kalendari* és *Luther kalendari* címen naptárokat is adtak ki, amelyekben nagyon sok magyar dalt fordítottak le jóízű vend nyelvre.

3. A *Domovina köre*. A Novine-kör irányzata ellen a legélesebb harcot *Mikola Sándor* (szül. Péterhegy, 1872) budapesti tanár, c. tanker. kir. főigazgató (ma felsőházi tag) *Domovin*-ja (Haza, Budapest, 1920—22) indította meg. Célja az volt, hogy a vend nyelv ősi szépségeinek megmutatásával, önálló jellegének megőrzésével, a vendség ezeréves magyar multjának kiemelésével erőt adjon a vend léleknek az elcsatoltatás küzdelmes éveiben a ráért csapások elviselésére. Mikola cikkei a vend és szlovén népi jelleg elütő vonásait emelték ki és a magyar hazához való törhetetlen ragaszkodást hirdették. A Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött *Domovina* a vendségismeret gazdag tárháza. Mikola munkatársai, *Szerecz Imre* és főként *Oslay Ferenc*, a vendség multjának és népi egyéniségének tudományos vizsgálatával szereztek érdemeket.

4. Az *Amerikanszki Szlovencov Glász köre*. Hűségesen kitartottak a vend irodalom ősi hagyományai és magyar szelleme mellett az Amerikába szakadt vendek is. Lapjuk, az *Amerikanszki Szlovencov Glász* (Amerikai vendek híre) 1921-ben indult meg *Bethlehemben Kardosh Sándor* szerkesztésében. Ez a lap a békeszerződések idején a magyar és vend igazság éleshangú harsonája volt. Hosszú időn keresztül magyar remekírók műveinek lefordításával gyönyörködtették olvasóikat. A lap még ma is megjelenik, s úgyszólván egyetlen mai képviselője a 300 éves multa visszatekintő vend irodalmi életnek.

Horváth Lőrinc, *Krámpáts József* és *Stiegler Ernő* munkássága révén még a következő vend lapokat adták ki a húszas években az amerikai vendek: *Szlobodna Rejcs* (Szabad szó, Bethlehem) *Zvezda Vogrszki Szlovencov* (Magyar vendek csillaga, Chikago) és *Zvoná Glász* (Haranghír, Bethlehem).

A HAZAI VEND IRODALOM ma néma. A jugoszláv megszállás alatt oly nagymérvű nyelvromlás állt elő, hogy nagyon komoly írói tehetségnek kellene felbukkannia, hogy a nép ajkára vissza lehessen adni az ősi nyelv zamatját és kellemes lágyságát. A vend nyelven megjelenő újságcikkek és naptárak nyelve sok bizonytalanságot árul el.

BÁLINT BÉLA

Liebig, a mezőgazdasági kémia atyja

MINDEN ÉLŐT az anyaföld táplál és a földhöz kötöttség alapja a kulturának is, csak megtelepedett, földművelő nép épít ki művelődést. Szemben a nomádokkal, kik feltárják az ismeretlen földterületeket, a földművelők meghódítják, benépesítik azokat. Mint tintafolt az itatóspapíron, úgy nyomulnak előre, birtokba vevén a termőföldet. Az aránylag nyugodt élet által biztosított táplálék mellett gyorsan szaporodnak, s ez mind addig, míg áll feltöretlen, szűz föld rendelkezésre, nem jelent problémát.

A földművelő ember azonban megzavarja a természet ősi egyensúlyát. Az erdők, töretlen földek növényzete dúsan és mindég dúsbabban virul, hiszen az elpusztult növény helyben maradvá visszaadja a termőföldnek mindazt, amit belőle élte folyamán kivont. Azonban a megművelt földek terményeit az ember elszállítja a földről és az elvitt anyagot nem, vagy csak részben pótolja.

A művelt századok embere saját bőrén tapasztalta, hogy az európai földrész immáron hosszú évszázadok óta művelt termőföldjei lassan kimerülnek, hozamuk évtizedről-évtizedre gyengül. A lakosság száma és az előállított élelmiszerek mennyisége közötti arány erősen elbillent. Hogy a nép megélhessen, a termőföld hozamát kellett emelni. Hogy ez egyáltalában lehetséges-e számottevő mértékben, és ha igen, mely módon, erre Liebig mutatott reá hosszas laboratóriumi kutatásainak eredményeképpen.

Justus Liebig báró, kit méltán neveznek a mezőgazdasági kémia atyjának, e tudomány alapjait a *Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie* című, 1840-ben megjelent művében fektette le. Hosszú évek folyamán számos talajpróbát, növényt és növényi alkatrészt elemzett, vizsgált meg s kutatásainak eredménye egy régi teoriát döntött meg. Felléptéig ugyanis az úgynevezett humusz-elmélet volt az általánosan elfogadott, melynek tanítása szerint a növények a földből csak olyan tápanyagokat vehetnek fel, melyeknek összetétele a növényi test felépítéséhez hasonló. Ezen elmélet szerint tehát a növény a talajból csak szerves anyagokat venne fel. Könnyen megérthető ez elmélet keletkezése, hiszen minden földdel foglalkozó gazda látta, tapasztalta generációkon keresztül, hogy mentől humuszosabb, mentől jobban trágyázott a földje, annál jobbák termés-eredményei.

Liebig kutatásainak eredményeül kimutatta, hogy a növény, éppen ellentétben az addigi felfogással, a talajból csak szervesetlen